

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ OXUNUN ROLU

Ölkəmizdə xarici dillərin tədrisi gənc nəslin təlim və tərbiyəsində böyük rol oynayır. Xarici dilə praktiki yiyələnməkdə və bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edilməsində nitq fəaliyyətinin başqa növləri kimi oxu da özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir.

Mürəkkəb psixolinqvistik proses olan oxu mətnin məzmununun qavranılmasında və informasiya əldə edilməsində mühüm rol oynayır.

Aparılan müşahidələr göstərir ki, tələbələrin əksəriyyəti xarici dildən oxu qaydalarını dəqiq bilmir. Qrammatik hadisələri zahiri əlamətlərinə görə fərqləndirməyi bacarmadığından ixtisas üzrə mətnlərdən informasiya əldə etməkdə çətinlik çəkir. Ali məktəblərdə informasiyanın qavranılmasının xüsusiyyətindən və xarakterindən asılı olaraq oxunun aşağıdakı növlərindən istifadə olunur:

1. Analitik oxu;
2. Sintetik oxu.

Sintetik oxu öz növbəsində ucadan oxu və səssiz oxu şəklində mövcuddur. Məqsəddən asılı olaraq səssiz sintetik oxu mətnin məzmununun tam şəkildə qavranılması yaxud şifahi nəzərdən keçirilmə formasında ola bilər.

Təlimin səciyyəsinə görə oxunun 2 növü vardır: hazırlıqlı və hazırlıqsız.

Ali məktəblərdə təlimin son məqsədi hazırlıqsız səssiz sintetik oxu olub ixtisas üzrə orijinal mətnlərin məzmununun qavranılmasına xidmət edir. Bu mətnlər əsasən öyrənilməmiş leksik və qrammatik materialı əhatə edir. Başqa oxu növləri isə ikinci dərəcəli və köməkçidir. Mətdən lazımi informasiya əldə etməkdən ötrü hər şeydən əvvəl oxu qaydalarına əməl etməyi bacarmaq lazımdır. Savadlı oxu qavranılmış qrafik işarələri bir tam halında əlaqələndirməyi bacarmağı nəzərdə tutur. Bu cür əlaqələnmə üçün ümdə məna vahidi sözdür. Deməli oxu texnikası təlimində tələbələrin diqqətini əvvəl ayrı-ayrı sözlərin, sonra cümlələrin, daha sonra isə mətnin səlis oxunuşuna yönəltmək lazımdır.

Müəllim oxu zamanı tələbələrin mətni bütövlükdə başa düşmələrinə onu məna parçalarına ayıra bilmələrinə, vurğuları yerli- yerində işlətmələrinə, səs tonunun düzgün olaraq alqaldıb ucaltmalarına xüsusi diqqət yetirməlidir. Müəllim təlimin elə ilk mərhələsindən başlayaraq çalışmalıdır ki, tələbələr düzgün oxu vərdişləri əldə etsinlər. Bunun üçün yeri gəldikcə ucadan oxudan istifadə etmək lazımdır. Ucadan oxunun xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu yalnız mətni oxuyan şəxs üçün deyil, eyni zamanda başqa tələbələrdən ötrü də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhz ucadan oxu sayəsində tələbələrin ifadə tərzləri və tələffüz vərdişləri təkmilləşir. Buna görə də müəllim dərslərdə verilmiş çalışmalardan məqsədmüvafiq şəkildə istifadə olunmasını təşkil etməyi bacarmalıdır.

Tələbələrdə rəvan oxu vərdişlərini təkmilləşdirmək üçün əvvəlki semestrərdə öyrənilmiş mətnlərin təkrarən ucadan oxunmasını həyata keçirmək lazımdır.

Müşahidələr göstərir ki, tanış mətnin yenidən oxunuşu cümlə stereotiplərinin stabilliyinə müsbət təsir edir. Ona görə də elə məsələlər hazırlamaq lazımdır ki, oxunulan mətnin məzmunu yeni məna ilə bağlı olsun. Məsələn, müəllim tanış mətnin oxunuşu zamanı tələbələrdən birinə məntiqi vurğunun köməyi ilə "xəbəri", ikincisinə "zərfliyi", üçüncüsünə isə "mübtədani" nəzərə çatdırmağı tapşırır.

Bu və ya buna bənzər tapşırıqların köməyi ilə oxu zamanı mətdə tələbələr daha yeni məna çalarlıqları əldə etməş olurlar.

Tanış mətnin təkrarən oxunması tələbələrin şifahi nitq vərdişlərinin daha da təkmilləşməsinə müsbət təsir göstərir.

Ucadan oxu ilə yanaşı təlim prosesində səssiz oxudan da istifadə edilir. Bu oxunun məqsədi mətdən informasiya əldə etməklə əlaqədardır. Bu məqsədlə həm vaxtilə keçilmiş və həm də yeni mətnlər istifadə oluna bilər.

Mətnin təkrarən səssiz oxunuşu obyektin xarakterini müəyyənləşdirməyə, illüstrasiya və s. aid cümlələrin tapılmasına kömək edir.

Tanış olmayan mətnin oxunuşu prosesində müəllim tələbələrə onun əsas ideyasını müəyyənləşdirmək üçün veriləcək suallara qabaqcadan cavab hazırlamaq və s. kimi tapşırıqlar verə bilər. Belə hallarda materialın həcmi, üslubun mürəkkəbliyi, vaxt bölgüsü təlimin mərhələsinə uyğun olmalıdır.

Materialın qavranılmasına verilən vaxt qüvvətli və zəif qruplarda eyni olmalıdır.

İxtisas üzrə mətnin məzmununun mənimsənilməsinə onun qabaqcadan şifahi nəzərdən keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə hallarda tələbə mətnin ümumi məzmunu başa düşmək deyil, oradakı ayrı-ayrı cümlələrin, cümlələrin ayrı-ayrı hissələrinin, kitabın, məqalənin nəyə həsr olunduğunu müəyyənləşdirməyi bacarmalıdır.

İndi də analitik və sintetik oxunun təşkili və aparılmasından bəhs edək.

Qeyd etmək lazımdır ki, oxunun növündən asılı olmayaraq mətn informasiya mənbəyi hesab olunur. Bəzən analitik oxunu "tərcüməli oxu" ilə eyniləşdirirlər. Əlbəttə, bu fikir ilə razılaşmaq çətindir. Analitik oxu zamanı mətnin məzmununu başa düşmək üçün heç də həmişə tərcümədən istifadə olunmur. Oxunun dil ünsürlərinin məqsədyönlü təhlili mətnin məzmununu başa düşülməsinə kömək edir. Belə təhlil tərcüməyə əsaslanma da bilər, əsaslanmaya da bilər.

Analitik oxu zamanı əsas diqqət qrammatik və leksik çətinliklərin aradan qaldırılmasına yönəldilməlidir. Bu zaman fonetik və üslubi çətinlikləri nəzərə almamaq da olar.

Leksik çətinliklərin aradan qaldırılmasında leksik təhlil mühüm rol oynayır. Belə hallarda ikidilli lüğətdən istifadə edilməsi məqsədmüvafiqdir. Leksik təhlilin əsas məqsədi sözün mənasının mətnin məzmununa uyğun gəlib-gəlməməsini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu təhlil morfoloji və mənaca təhlillə üzvi surətdə əlaqəli olur. Mətndəki frazeoloji vahidləri başa düşmək üçün onların ana dilindəki qarşılığını tapmaq lazımdır.

Qrammatik çətinliklərin aradan qaldırılmasında isə qrammatik təhlildən istifadə olunur.

Sintetik oxu — tədrisin əsas məqsədi olub təhlil və tərcümənin köməyi olmadan informasiya alınmasına xidmət edir. Bu oxu növü tədris prosesinin bütün mərhələlərinin ayrılmaz hissəsini təşkil edir. Artıq tədrisin aşağı mərhələsində analitik oxu zamanı dil materialı mənimsənilməkdən sonra intensiv sintetik oxunun köməyi ilə tələbələrdə müvafiq bacarıq və vərdislər yaranmağa başlayır.

Sintetik oxu nitq bacarıq və vərdislərinin inkişafına kömək etməklə yanaşı, dil hadisələrinin təkrarını və onların mənimsənilməsini də təmin edir. Çünki tələbənin diqqəti bu zaman oxunulan mətn ətrafında cəmləşmiş olur.

Sintetik oxu mətnləri tələbələr üçün tanış leksik material üzərində qurulur. Bu mətnlərin tərkibində 5 - 7% naməlum söz də ola bilər. Tələbələr bu sözlərin mənasını lüğətə müraciət etmədən sözdüzəldici şəkildə, mətnin məzmununun ümumi ahənginin köməyi ilə başa düşməyi bacarmalıdır.

Tanış olmayan qrammatik hadisə mətnin tərkibinə o vaxt daxil oluna bilər ki, həmin qrammatik hadisə ana dilindən tələbələrə tanış olsun. Buna ana dilində keçmiş zaman formalarının tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlələrin və s. işlənməsini misal göstərmək olar.

Sintetik oxu mətnləri məzmunca bitmiş bir məsələni əhatə etməli və tələbə üçün informasiya xarakteri daşımalıdır. Mətnlər məzmunu əks etdirən konkret başlıqlarla verilməlidir. Təcrübə göstərir ki, belə hallarda tələbələr mətnə təsvir edilmiş hadisəni qavramaq üçün müəyyən istiqamətə malik olurlar.

Təsviri, elmi-kütləvi və texniki mətnlər müvafiq illüstrasiyalarla təchiz edilməlidir. Verilmiş illüstrasiyalar mətnin məzmununun tam açılmasını deyil, onun başa düşülməsini asanlaşdırmağa kömək etməlidir.

Sintetik oxu vərdislərini dil hadisələrini dəfələrlə təkrar olunduğu yalnız və yalnız böyük həcmli materialın köməyi ilə inkişaf etdirmək olar.

Sintetik oxu üçün material dərslərdən, qəzetlərdən, fototekstlərdən və s. mənbələrdən istifadə oluna bilər. Bu zaman aparılan iş oxu xatirinə deyil, hökmən informasiya əldə edilməsinə yönəlməlidir.

Bu məqsədlə aşağıdakı tapşırıqlar olduqca faydalıdır:

1. Verilmiş suala cavab olan cümləni mətnə tapın və nəzərə çatdırın.
2. Ana dilində verilmiş cümlənin mətnə xarici dildə ekvivalentini tapın.
3. Mətni oxuyun, onun məzmununa aid verilmiş suallara ana dilində, yaxud xarici dildə cavab verin.
4. Mətni oxuyun, abzaslara müvafiq başlıqlar verin.
5. Mətni məna hissələrinə ayırın və hər hissənin əsas mənasını nəzərə çatdırın.
6. Mətni məna hissələrinə ayırın və hər hissəyə aid müvafiq ad verin.
7. Mətnə plan tərtib edin.
8. Verilmiş illüstrasiyalardan mətnin hər hissəsinin məzmununa uyğun olanları seçin.
9. Oxunmuş kitabın yaxud məqalənin annotasiyasını yazın.
10. Məqalənin yaxud kitabın əsas məsələləri üzrə referat yazın.
11. Mətnəki yaxud kitabdakı məsələlər üzrə rəy yazın. Bu zaman söylənilmiş fikir təsviri xarakter daşımamalıdır.

Sintetik oxu dərslər zamanı və evdə aparıla bilər. Onun yoxlanılması isə dərslər zamanı həyata keçirilir.

Sintetik oxu tələbələrdə sərbəst işləmək, fikirləşmək və müstəqil surətdə informasiya əldə etmək bacarıq və vərdislərini aşılayır. Oxunun bu praktiki və ümumi təhsil əhəmiyyəti ilə yanaşı böyük tərbiyəvi imkanları da vardır. Bundan ötrü oxu mətnlərinin məzmunu elmi cəhətdən maraqlı olmalıdır.

Müşahidələr göstərir ki, oxu mətnləri öyrənilərkən praktiki, ümumi təhsil və tərbiyə müəssisələri kompleks şəkildə həyata keçirildikdə tələbələrdə müvafiq bacarıq, vərdislər aşılanır, onların dünyagörüşü genişlənir və gənc nəsidə Azərbaycan xalqına, vətənə, doğma torpağa olan məhəbbət xeyli qüvvətlənir, milli qürur hissi daha da inkişaf edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Гурвич П.Б., Шлямберг Р.З. Дефиниция неподготовленной речи. журн. «Иностранные языки в школе», 1965, №6.
2. Егорова М.С., Зыкова Н.Н. Синтетическое чтение и вопросы усвоения устной речи на иностранном языке. «Методические материалы по вопросам преподавания иностранных языков в средней школе», Горький, 1959.
3. Хадеева-Быкова А.А. Место синтетического (курсового) чтения в процессе обучения иностранному языку. Сб. «Вопросы филологии», Вып. I, М., 1962.

Annotasiya

Ölkəmizdə xarici dilin tədrisi gənc nəslin təlimvə tərbiyəsində böyük rol oynayır. Xarici dilə praktiki yiyələnməkdə və bu dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edilməsində nitq fəaliyyətinin başqa növləri kimi də oxu da özünə məxsus əhəmiyyətə malikdir. Mürəkkəb psixolinguistik proses olan oxu mətnin məzmununun qavranılmasında və informasiya əldə edilməsində mühüm rol oynayır.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova